

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ ШУМПЕТЕРА В КОНЦЕПЦІЯХ ПРИЙНЯТТЯ КОЛЕКТИВНИХ РІШЕНЬ

Аналізується концепція елітарної демократії Й. Шумпетера та особливості її розвитку в сучасних концепціях прийняття колективних рішень

Ключові слова: елітарна теорія демократії; особливості суспільного вибору; теорема неможливості К. Ерроу; теорія Дж. Бьюкенена; утилітарна функція колективного вибору.

Постановка проблеми. Й.А. Шумпетер вважав демократію одним із політичних методів, який наряду з авторитаризмом і тоталітаризмом передбачає певну інституціональну організацію для прийняття колективних рішень. Функцію громадян він вбачав лише у виборі уряду. Тоді, на його думку, у відповідності з демократичним методом, до влади приходять партія, яка отримує найбільшу підтримку виборців, і яка відповідає їхнім запитам та інтересам. "Демократична засада - це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, у якій окремі громадяни набувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців", - писав Й. Шумпетер [6, с. 334]. Він вважав, що демократія цінна лише тією мірою, в якій дає можливість людям досягти бажаних результатів, і не повинна розглядатися як самоціль. Перш за все, він сприймав демократію як процес відбору еліт. У цьому розумінні демократія, на його думку, аналогічна конкурентній боротьбі на ринках товарів чи послуг: політики - "торгівці голосами" в режимі вільної конкуренції (важливий показник демократії); виборці - "покупці", які пропонують вимоги.

Умовами успіху демократичного методу учений визначає такі: 1) висока якість людського матеріалу, що обирається у владні структури; 2) обмеження сфери дії політичного рішення, яке визначається якістю людей, що входять в уряд, типом політичного механізму і громадською думкою; 3) можливість контролю з боку демократичного уряду бюрократії у всіх сферах державної діяльності; 4) наявність демократичного самоконтролю, під яким розумів високу компетентність керівників, урахування думки опозиції і високий ступінь добровільної самодисципліни.

Цілеспрямоване намагання досягти ліпшого спільного блага, за Шумпетером, неминує веде до найрізноманітніших дискусій, конфліктів і загрожує соціально-економічному прогресу, який є "раптовим плодом" капіталізму вільної конкуренції. Навпаки, переслідування приватних політичних інтересів дає гарантію збереження темпів цього прогресу, залишаючи функції

прийняття політичних рішень автономним елітам.

Запропонована Шумпетером модель "елітарної демократії" або теорія конкурентного лідерства не суперечила раціонально-бюрократичним політичним і економічним інститутам, які на той час еволюціонували. Й. Шумпетер трактував демократію як чисто буржуазний феномен, але не в марксистському класовому дусі - як комітет у справах буржуазії. Просто при капіталізмі політика ніби стає галуззю економіки, в якій діють закони конкуренції: люди, охочі отримати політичну владу, вступають між собою в конкурентну боротьбу за голоси виборців.

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. За підходами до тлумачення демократії можна виділити такі моделі демократії: 1) плебісцитарна демократія, яка базується на ідеї про те, що кожний громадянин повинен мати можливість щонайменше схвалювати або відкидати закони, що впливають на його життя, які він зобов'язаний поважати; 2) плюралістична демократія, заснована на врахуванні різноманітних суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних, групових, територіальних і ін.) і форм їхнього вираження (політичних партій, асоціацій і об'єднань, суспільних рухів, цивільних ініціатив і т.д.); 3) елітарна демократія як метод добору найбільш обдарованої і компетентної пануючої еліти; 4) партиципаторна демократія за якої громадяни повинні брати активну участь не тільки у виборі своїх представників, і навіть не тільки у прийнятті рішень на референдумах, зборах і т.п., але й безпосередньо в політичному процесі - у підготовці, прийнятті й здійсненні рішень, а також у контролі за їхньою реалізацією. Й. Шумпетеру належить елітарна теорія демократії.

Економічне тлумачення політичної сфери, вперше зроблене Й. Шумпетером, отримало могутній розвиток у рамках західної економічної науки, яка намагалася застосувати свій інструментарій до суміжних областей знання: соціології, політології, праву і так далі. Досить згадати теорію "суспільного вибору" К. Ерроу, теорію політичних циклів Е. Даунса а також численні та різноманітні праці нобелівського лауреата 1992 р. Г. Беккера. Разом з тим, названі

підходи виявилися неспроможними у розв'язанні низки проблем, пов'язаних із необхідністю підвищення суспільного добробуту; оптимальним розміщенням ресурсів; забезпеченням соціальної справедливості у розподілі благ та інших.

Постановка завдання. Мета статті - аналіз шумпетерівської концепції елітарної демократії та особливостей її розвитку в сучасних концепціях прийняття колективних рішень.

Викладення основного матеріалу дослідження. Елітарна теорія розглядає демократію як правління еліт за згодою народу. Й. Шумпетер доводив, що народні маси вельми байдужі до будь-яких процесів, котрі безпосередньо не пов'язані з їх повсякденним життям. У більшості своїй маса пасивна в питаннях політики, а тому легко піддається маніпуляціям професійних політиків. Пересічний громадянин прихильниками теорії елітарної демократії трактується як некомпетентний у політиці, здатний піддаватися ідеологічному впливові, маніпулюванню, неврівноважений, схильний до егалітаризму, дилетант у політиці, який навряд чи може раціонально сформулювати загальну волю, що спрямована на досягнення всезагального блага. Насправді, загальна воля - це результат діяльності досвідчених професіоналів-політиків, котрі в ній зацікавлені. Отже, народ потрібно переконати в тому, що відстоювання своїх інтересів і прийняття політичних рішень необхідно цілком передоверити високопрофесійній меншості - еліті, яка в змозі раціонально використати демократичні механізми, зберігаючи при цьому свободу та можливість прийняття рішень. Тому виразником демократичних цінностей проголошується еліта.

Стрижнем елітарної теорії демократії є уявлення про "демократизацію" як односпрямований рух до деякого ідеального демократичного режиму, що характеризується вільними і відкритими виборами з відносно низьким бар'єром участі, справжньою політичною конкуренцією і широким захистом громадянських прав, перш за все свободою зібрань, інформації, комунікації, а також вибору політичних переваг. Такий політичний режим вважається еталонним, тоді як інші розглядаються як відступ від цього зразку або спроба наблизитися до нього. Відповідно припускається, що політична трансформація відбувається в межах біполярного континууму, який містить широку різноманітність систем, у тому числі "обмежену демократію", "напівдемократію", "псевдодемократію" тощо. У межах елітарної концепції виокремлюються дві основні моделі "демократизації": "пакт" і "конвергенція" еліт [3]. На думку сучасних елітаристів, і нинішня демократія є фактично владою еліти. Демократія відрізняється від інших

політичних систем не відсутністю еліти, а лише її складом, способом рекрутування і мобільністю еліти.

Проблеми неможливості компромісного вибору у процесі прийняття колективних рішень щодо формування принципів економічної політики держави підкреслив К. Ерроу. Він показав, що суспільні (сумарні) переваги не мають властивості транзитивності, яка необхідна для визначення оптимуму в розподілі ресурсів. Важливий результат його досліджень - це теорема неможливості, відповідно до якої будь-який колективний вибір, що відповідає вимогам повного впорядкування, транзитивності, універсальності, Парето-сумісності та незалежності від інших альтернатив, перетворює одного індивіда в диктатора, тобто суспільний вибір не може бути одночасно і раціональним, і демократичним.

К. Ерроу визначив правила суспільного вибору, які, на його думку, повинні відповідати таким вимогам: 1) має бути така альтернатива, яка задовольняє переваги більшості членів суспільства. Якщо всі надають перевагу одній альтернативі, на неї падає й суспільний вибір (аксіома одноголосності); 2) аксіома незалежності: чи надає суспільство перевагу альтернативі А, а не Б, це стосується лише альтернатив А і Б, але не інших можливостей. Висновок дивний - усі перераховані вимоги задовольняє лише диктаторський варіант. Можна взяти будь-якого члена суспільства і здійснювати суспільний вибір відповідно до його переваг [7]. К. Ерроу, таким чином, довів, що раціональний компромісний вибір неможливий.

Проблеми, висунені "теоремою неможливості" були настільки важливими, що у подальшому розвитку цієї теорії сформувалися три напрямки досліджень: 1) коректування характеристик самого суспільного вибору; 2) пошук нетрадиційних рішень; 3) прагматичний аналіз механізмів прийняття колективних рішень.

Довгий час існувала думка, що рішення, які приймаються окремими політиками, політичними чи державними організаціями, повинні мати на меті принесення максимальної користі суспільству. У Вікселль розглядав політику як взаємовигідний обмін між громадянами і суспільними структурами. Пізніше ця думка знайшла своє відображення у теорії Дж. Бьюкенена, який вважав, що нелогічно розглядати економічних суб'єктів як раціональних максимізаторів корисності та водночас як до політичних суб'єктів (груп тих же людей) ставитися до них якось по-іншому. Дж. Бьюкенен досліджує проблеми, що знаходяться на стику політекономії та практики державного управління, прагнув віднайти рішення, за яких державна політика справді відповідала б

потребам суспільства, а не інтересам окремих осіб чи груп суспільства. Причому вважав, що мову треба вести не про пріоритети певної політики, а про шляхи обмеження державного регулювання.

У теорії суспільного вибору досліджується політичний ринок, на якому взаємодіють політики, виборці та державні чиновники. За аналогією із традиційним ринком товарів і послуг, продавцем у даному випадку виступає політик, покупцем - виборець, а держава повинна виконувати посередницькі функції. Політики пропонують пакети різних програм, а виборці, коли вони вибирають одну із цих програм, розплачуються своїми голосами. Купівля-продаж передвиборних програм складає суть сучасної представницької демократії. Ринок працює погано, але це не означає, що держава буде "працювати" ліпше. Державу змушена втручатися в економіку шляхом розробки програм перерозподілу доходів, стимулювання середнього класу, кардинального удосконалення механізму прийняття рішень на політичному рівні. Причому нова система розробки політичних рішень має бути схожа на ту, яка виникає при виборі рішень на товарному ринку.

На думку Дж. Бьюкенена, на цих ринках існує різниця у мотивах поведінки, а головне - "неоднакова структура" ринкової та політичної систем. Політичні рішення - це вибір альтернативних варіантів (як і на товарних ринках). Такий обмін не зовсім раціональний, адже частіше податки сплачують одні, а блага за рахунок податків отримують інші. Лиш на політичному ринку замість принципу "один долар - один голос" діє принцип "одна людина - один голос". Саме з цим принципом теоретики суспільного вибору пов'язують високу вірогідність появи у сфері політики результатів, які не можуть бути оптимальними з погляду суспільства. Дж. Бьюкенен писав: "Політика - складна система обміну між індивідами, у якій останні намагаються колективно досягнути власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди мінняють яблука на апельсини, а в політиці - погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному - від місцевої пожежної охорони до суду" [1, с.23].

Дж. Бьюкенен досліджував проблему вибору такого механізму, який би мінімізував негативні наслідки перерозподільних процесів і максимізував позитивні. Держава у Дж. Бьюкенена виступає у вигляді "держави, що передає". Ця функція проявляється у політиці перерозподілу доходів. На його думку, інститути повинні існувати для того, щоб реалізувати особисті цілі індивідів. Отже,

основним джерелом перетворень виступає людина, а індивідуальний добробут стає фундаментальною проблемою соціально-економічного розвитку.

Сьогодні представники теорії суспільного вибору розглядають усіх активних учасників політичного життя як "шукачів політичної ренти", які прагнуть до отримання особистих вигод за рахунок політичного процесу. Депутати парламенту стурбовані боротьбою за голоси виборців заради своєї особистої кар'єри, організовані групи виборців - боротьбою за економічні привілеї. Лобістські групи і депутати легко знаходять спільну мову: лобісти допомагають "своїм" депутатам отримати і утримати дане положення, а депутати відстоюють в парламенті інтереси "своїх" лобістів. Отже, згідно з теорією суспільного вибору, політик продажний за визначенням: він "продає" свій голос у парламенті, обмінюючи його на підтримку впливових груп виборців. Щоб прийти до одноголосності, політики широко використовують "торгівлю голосами", домовляючись один з одним про взаємну підтримку різних законопроектів за принципом "я допомагаю тобі, щоб ти допоміг мені" [5].

Лауреати Нобелівської премії у галузі економіки 2007 року Л. Гурвіч, Р. Майерсон та Е. Маскін розробили наукову методику формування оптимальних механізмів розподілу не лише доходів, а й ресурсів з метою недопущення маніпулювання механізмами ухвалення суспільних рішень. Л. Гурвіч змодельював механізм контракту як інституції, що задає рамки взаємодії економічних суб'єктів. Він розглядає питання ефективного проектування організацій. Головну увагу він приділяє спонукальним аспектам діяльності локальних об'єктів і з'ясуванню умов, за яких уся система опиняється у стані рівноваги тобто створенню економічного механізму, здатного спонукати окремі економічні об'єкти до дій, за яких досягаються певні економічні цілі всієї системи. Р. Майерсон зробив значний внесок у розвиток теорії ігор. Він розробив утилітарну функцію колективного вибору - модель торгу, яка вважається "витонченою інтелектуальною конструкцією" і яку можна застосовувати для розв'язання мікроекономічних проблем розподілу. Е. Маскін звернув увагу на коаліційно стійкі механізми колективного вибору й визначив умови оптимального вибору, до яких відніс повну інформацію усіх агентів. Він довів, що поведінка будь-якої групи інтересів буде ефективною в досягненні цілей тією мірою, якою груповий інтерес відповідатиме якомога ширшим інтересам індивідів, що не належать до групи. Цього можна досягти, лише маючи розроблену процедуру, яка враховує відповідність рівноважних результатів

механізму групового вибору [2, с. 64].

Дослідники визначають такі особливості суспільного вибору:

1) для характеристики поведінки людини в політичній сфері використовуються ті ж гіпотези, що й у неокласичній економічній теорії: гіпотези слідування особистому інтересу, повноти і транзитивності уподобань, раціональної максимізації цільової функції;

2) процес виявлення уподобань індивідів найчастіше розглядається у термінах ринкової взаємодії: передбачається, що стосунки між людьми у політичній сфері можуть бути описані у термінах взаємовигідного обміну;

3) під час дослідження ставляться такі ж питання, що й у неокласичній теорії: про існування та стабільність політичної рівноваги та шляхи її досягнення з погляду принципу ефективності Парето [4, с.1211].

Грунтуючись на усіх попередніх ученнях, які стосувалися розв'язання соціальних проблем, представники теорії суспільного вибору перенесли предмет дослідження у сферу соціальної політики, заклавши наукові принципи її формування. Сьогодні прихильники теорії суспільного вибору розглядають державу як особливий ринок, де кожний з учасників має надзвичайні права власності: виборці обирають представників до вищої влади; депутати ухвалюють закони; чиновники стежать за їх виконанням. Вони застерігають щодо розширення економічної ролі держави і вказують на необхідність зіставляти економічні наслідки ринкового та державного регулювання, щоб визначити оптимальну форму та міру втручання держави в економіку.

Р. Масгрейв, будучи прихильником теорії суспільного вибору, зробив значний внесок у вивчення державних фінансів, заклавши фундамент післявоєнної економіки суспільного сектора. У його теорії з'явилося поняття "мериторних" благ. Саме він розробив концепцію трьох функцій держави, які реалізуються через систему державних фінансів: функції розміщення (аллокації) ресурсів, (пере)розподілу доходів, стабілізації економіки. Цю концепцію вважають однією з найбільш продуктивних ідей в історії соціальних наук (праця Масгрейва "Теорія державних фінансів. Дослідження державного господарства" (1959 р.)).

Висновки. Як показує аналіз, названі теорії демократії не лише певною мірою суперечили одна одній, але й не могли запропонувати ефективні механізми прийняття колективних рішень. Причини суперечностей та неспроможності деяких теорій пов'язані з тим, що: 1) соціально-економічна дійсність дуже багатогранна, може мати безліч варіантів

розвитку, і швидкість її змін часто випереджає темпи її усвідомлення та розуміння; 2) вплив суб'єктивних чинників на прийняття колективних рішень дуже значний, особливо це помітно в дослідженні підходів у формуванні пріоритетів соціально-економічної політики; 3) економічні теорії не завжди враховують механізми розвитку соціальних відносин, особливо, коли причини цих змін не пов'язані з економічними інтересами. Перспективи подальших досліджень, на наш погляд, мають пов'язуватися із більш глибоким дослідженням не стільки механізмів, скільки теоретичних основ обґрунтування колективних рішень.

Список літератури

1. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики. Сочинения / Дж. Бьюкенен // Пер. с англ. Серия : Нобелевские лауреаты по экономике. - Т.1. - М. : Таурис Альфа. - 1997. - 238 с.
2. Довбенко М.В. Теорії економічних механізмів колективного вибору / М. Довбенко / Економічна теорія. 2008. - №3. - С. 55-65.
3. Елизаров В. П. Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс / В. П.Елизаров // Политические исследования. - 1999. - № 1. - С. 72-78.
4. Історія економічних учень. Підручник // За ред.Базилевича В.Д. - К. : Знання, 2004. - 1300 с. (Класичний університетський підручник).
5. Латов Ю. Политика - обмен или обман? / Ю.Латов // Неприкосновенный запас. - 2003. - №2 (28).
6. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія /Й. Шумпетер / перекл. з англ.: В.Ружицький, П. Тарашук. - К: Основи, 1995. - 527 с.
7. Эрроу К. Дж. Общее экономическое равновесие : цель исследования, методология анализа, коллективный выбор. Нобелевская лекция. 12 декабря 1972 г. / Кеннет Эрроу. - Лекции нобелевских лауреатов по экономике. Современная экономика и право. - М. - 2005.

Аннотация

Валерий Соболев

**РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ДЕМОКРАТИИ ШУМПЕТЕРА
В КОНЦЕПЦИЯХ ПРИНЯТИЯ КОЛЕКТИВНЫХ РЕШЕНИЙ**

Анализируется концепция элитарной демократии Й. Шумпетера и особенности ее развития в современных концепциях принятия коллективных решений

Ключевые слова: элитарная теория демократии; особенности общественного выбора; теорема невозможности К. Эрроу; теория Дж. Бьюкенена; утилитарная функция коллективного выбора.

Summary

Valery Sobolev

**DEVELOPMENT OF THEORY OF DEMOCRACY OF SHUMPETERA
IN CONCEPTIONS OF ACCEPTANCE OF COLLECTIVE DECISIONS**

Conception of elite democracy of Y. Shumpetera and features of its development is analysed in modern conceptions of acceptance of collective decisions

Keywords: elite theory of democracy; features of public choice; theorem of impossibility to To. Errou; theory of Dzh. Byukenena; utilitarian function of collective choice.